

ԿԻԼԻԿԻԱՅԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆ
ՈՒ ՀԱԼԵԴԻ ՍՈՒԼԹԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ԴԱՇՆԱԿԻՑՆԵՐ

Կիլիկիայի հայկական պետության արտաքին քաղաքականության մեջ Սիրիան, հատկապես նրա հյուսիսային մասը, կարևոր, երբեմն նույնիսկ բախտորոշ նշանակություն է ունեցել: Ընդ որում, այդ նշանակությունն երբեք չի պակասել անկախ այն բանից, թե պետական ինչ կազմավորումներ են եղել այստեղ առավել տիրապետող:

11-րդ դարի վերջից մինչև 12-րդ դարի 40-ական թթ. տիրապետողն խաչակրաց առաջին արշավանքից հետո հաստատված լատին պետություններն էին՝ Անտիոքի իշխանությունն ու Եդեսիայի կոմսությունը: Արդեն հաջորդող երեսնամյակում Վերին Աիջազետքում և Հյուսիսային Սիրիայում հզորանում է Ջանգիների տոհմը՝ նշանավոր Նուր ադ-Դինի օրոք, ով 12-րդ դարի 70-ականներին դառնում է Կիլիկիայի ամենասերտ դաշնակիցը:

12-րդ դարի 70-90-ական թվականներին հայկական պետությանը սահմանակից է դառնում Եգիպտոսում հիմնված հզոր սուլթանությունը նշանավոր Սալահ ադ-Դին Այյուբիի գլխավորությամբ:

Վերջապես 1193–1260 թթ. Կիլիկիայի հայկական թագավորությունն ամենատարբեր առնչությունների մեջ է մտնում մի մոր, քաղաքական ինքնուրույն միավորի՝ Հալեպի Այյուբյան սուլթանության հետ:

Վերոհիշյալ երկու պետությունների փոխհարաբերությունների պատմությունը շատ քիչ է ուսումնասիրված, իսկ մի շարք պատմական կարևոր փաստեր, որոնք հիշատակվում են բազմալեզու աղբյուրներում, կամ անտեսված են կամ ուսումնասիրողները դրանց անդրադարձել են հպանցիկ:

Այյուբյանները տիրեցին Հալեպին 1183 թ.:

Այստեղ նախ՝ իբրև պարզ կառավարիչ, ապա՝ նաև որպես տիրակալ, սկսեց իշխել Սալահ ադ-Դինի որդին՝ ալ-Մալիք ազ-Ջահիրը: Վերջինս ընդարձակելով իր տիրույթները ամբողջ Հյուսիսային Սիրիայում՝ առաջինն էր, որ համարձակվեց իրեն հռչակել սուլթան՝ հիմնելով մի մոր դինաստիա, որը գոյատևեց մինչև մոնղոլական

նվաճումը:¹ Այն իրապես անկախ քաղաքական միավոր դարձավ 1193 թ.Սալահ ադ-Դինի մահից հետո միայն:

Սալահ ադ-Դինը լինելով մեծագույն զորավար և դիվանագետ, հաղթելով խաչակիրներին ու ստեղծելով Տավրոսյան լեռներից մինչև Լիբիա ձգվող մի հսկայածավալ պետություն՝ միաժամանակ ոչ այնքան հեռատես գտնվեց իր իսկ հիմնած պետության միասնականությունն ու հարատևությունն ապահովելու տեսակետից:

Նախ՝ նա անփոփոխ էր թողել Ջանգիներից ժառանգություն ստացած ավատատիրական մասնատված համակարգը (մի բան, որ հետագայում հիմնովին փոփոխեցին մամլուքները՝ ստեղծելով խիստ կենտրոնաձիգ պետություն): Իսկ ամենակարևորն այն է, որ նա մահվանից առաջ իր տերությունը բաժանեց 4 մաս՝ դրանք հանձնելով իր բազմաթիվ որդիներից 3-ին և եղբորը: Որդիներից ալ-Աֆդալը ստացավ Հարավային Սիրիան և Պաղեստինը, ալ-Ազիզը՝ Եգիպտոսը, ալ-Մալիք ազ-Ջահիրը՝ Հյուսիսային Սիրիան: Եղբորը՝ ալ-Մալիք ալ-Սդիլին բաժին հասան Ջազիրան ու Դիար Բաքըրը:

Ջարմանալի չէ որ տոհմի անդամների միջև սկսվեց դաժան հակամարտություն, որը շարունակվեց մինչև 12-րդ դարի վերջը: Ի վերջո, ալ-Մալիք ալ-Սդիլը, որ սրանց մեջ ամենափորձված քաղաքագետն ու զորավարն էր, մոտավորապես 1200 թ. կարողացավ մերթ ուժով, մերթ դիվանագիտությամբ գրեթե վերականգնել եղբոր՝ Սալահ ադ-Դինի տերությունը՝ միավորելով Եգիպտոսը, Պաղեստինը, Հարավային Սիրիան և Ջազիրան: Միայն Հալեպի սուլթանությունն է, որ պահպանեց իր դիրքերը:

Մինչ Սալահ ադ-Դինի մահից հետո գրեթե 6-7 տարի ընթացում էր միջդինաստիական պայքար, իր ծաղկման շրջանն էր ապրում Կիլիկյան Հայաստանը: Ավելի քան 100 տարվա ընթացքում Ռուբինյան տոհմը Կիլիկիան հասցրել էր ռազմաքաղաքական զարգացման մի աստիճանի, երբ արդեն հասունացել էր այն թագավորություն հռչակելու պահը: Ի վերջո, ստանալով մեծ պետությունների ճանաչումը՝ 1198 թ. Լևոն Ռուբինյանը հռչակվեց «Թագավոր Հայոց», որով 153 տարի անց վերականգնվեց հայկական պետականությունը: Լևոն Ռուբինյանն ու Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գրիգոր 4-րդը ճկուն դիվանագիտություն էին հանդես բերել խաչակրաց 3-րդ արշավանքի ժամանակ՝ 1190 թ.: Գտնվելով մի կողմից՝ Ֆրիդրիխ Բարբարոսսայի զերմանացի խաչակիրների, մյուս կողմից՝ Սալահ ադ-Դինի բանակների միջև՝ նրանք կարողացել էին Կիլիկիան զերծ

¹ Encyclopaedia of Islam, J. Sauvaget, Halab (III:85a).

պահել ավերումից, իսկ խաչակիր բանակի հեռանալուց հետո նույնիսկ գրավել էին Բաղրաս կարևոր ամրոցը:

Կիլիկիան 13-րդ դար մուտք գործեց որպես ուժեղ պետություն: Եթե մինչ այդ կիլիկյան իշխանապետերը ջանքեր էին գործադրում միավորել Կիլիկիայի Լեռնային ու Դաշտային մասերը, ապա Լևոն թագավորը փորձում է դուրս գալ Կիլիկիայի սահմաններից՝ դրանով իսկ դառնալով խիստ վտանգավոր հարևան պետությունների համար:

Ընդհանրապես, սկսած 1200 -1201 թթ. Միջերկրականի ավագանի հյուսիս-արևելյան անկյունում տիրապետող դառնալու համար ծավալվում է տևական պայքար 4 պետությունների մասնակցությամբ՝ Իկոնիայի սելջուկյան սուլթանություն, Կիլիկիայի հայկական թագավորություն, Անտիոք-Տրիպոլիսի կոմսություն և Չալեպի Այյուբյան սուլթանություն: Տասնամյակներ անց այս պայքարին վերջ դրեցին երկու՝ Իրանի մոնղոլների ու Եգիպտոսի մամլուքների կայսրությունները:

Այսինքն՝ մոտ կես դար Փոքր Ասիայի հարավ-արևելքի ու Չյուսիսային Սիրիայի հիմնական դերակատարները վերոհիշյալ պետություններն էին: Ընդ որում, հաճախ կարելի է նկատել կրկնվող մի երևույթ. երբ այս պետություններից որևէ մեկը հավակնում էր դառնալ տիրապետող, կամ՝ ռազմավարական ինչ որ տարածքներ նվաճել, մյուսները միավորվում էին նրա դեմ: Այս հիմքի վրա ստեղծվում էին ամենատարբեր, հաճախ կարճատև, դաշինքներ ու զինակցություններ:

Վերոհիշյալ երկարատև հակամարտության առաջին փուլ կարելի է համարել 1201-1216 թթ. Անտիոքի համար ծավալված պայքարը, որը արևելագետ Կլոդ Կայենը հենց այդպես էլ անվանել է՝ «Անտիոքյան պատերազմ»:¹ Սա կարելի է համարել Կիլիկյան Չալաստանի և Չալեպի սուլթանության հզորության շրջանը, մինչդեռ խաչակիրները ծանր օրեր էին ապրում: Անտիոքը 1203, 1206 և 1216 թվականներին պաշարվեց հայկական զորքերի կողմից: Ի վերջո, 1216 թ. Լևոն թագավորը գրավեց Անտիոքն ու այն դարձրեց ենթակա տարածք:

Ինչ վերաբերում է Չալեպի Այյուբյան սուլթանությանը, ապա ալ-Մալիք ազ-Չահիրը ոչ միայն կարողացել էր պահպանել իր դիրքերը (թեև Եգիպտոսի սուլթանի կողմից նկրտումներ միշտ կային) այլև ընդարձակել էր իր տիրույթները՝ գրավելով Լաթաքիան և Ջա-

¹ St'u Claude Cahen, La Syrie du Nord et la principaute franque d'Antioche, Paris, Institut Francais de Damas, 1940.

բալան, դրանով իսկ ճեղքելով խաչակիրների շղթան և դառնալով ծովային պետություն:

Հալեպի սուլթանության համար վտանգավոր էր Անտիոքի գրավումը հայերի կողմից: Սա ստիպում էր Հալեպի սուլթանին դաշնակցել Անտիոք-Տրիպոլիսի կոմսության և Իկոնիայի սուլթանության հետ: Ահա թե ինչու 1203-1206 թթ. պատերազմ տեղի ունեցավ երկու հարևանների միջև, որը կարող է դիտարկվել որպես «Անտիոքյան պատերազմի» մի մասը: Եռամյա այս պատերազմում ռազմական գործողություններն ընթացան հիմնականում Բաղրասի, Դարասակի, Դասիրի և Ամկ լճի շրջակայքում: Սրանով ալ-Մալիք ազ-Ջահիրը մեծ ծառայություն մատուցեց լատիններին՝ փրկելով Անտիոքը հայկական գրավումից 1203 թ.:

Այս պատերազմի մասին հաղորդում են արաբ պատմիչներ Քամալ ադ-Դին իբն ալ-Ադիմը¹, Իբն ալ-Ասիրը² և ազ-Ջահաբին³, իսկ հայ պատմիչներից՝ Կիրակոս Գանձակեցին:⁴ Նրանց հաղորդած տեղեկություններն երբեմն հակասական են, սակայն համադրելով դրանք՝ հանգում ենք այն եզրակացության, որ 1203-1206 թթ. պատերազմը Հալեպի սուլթանության և Կիլիկյան Հայաստանի միջև տարածքային փոփոխություններ չմտցրեց: Բաղրասը մնաց հայերի, իսկ Դարասակը՝ Այյուբյանների ձեռքին: Այս ամրոցների միջև ընկած տարածքով էր անցնում երկու պետությունների սահմանը:⁵

Հագիվ 2 տարի անց կրկին ծավալվեց պայքար նախ՝ սելջուկների և հայերի միջև, ապա՝ դրան միացավ նաև ալ-Մալիք ազ-Ջահիրը՝ օգնելով Քեյխոսրովին ընդդեմ Կիլիկիայի⁶: Այս դեպքերին միջամտեց Եգիպտոսի ալ-Մալիք ալ-Ադիլը, որը Լևոն 2-րդի խնդրանքով դիմեց եղբորորդուն՝ Ալիք ալ-Ջահիրին և սուլթան Քեյխոսրովին, որ հաշտություն կնքեն Լևոն թագավորի հետ: Հաշտությունը

¹ Kamal ad-Din Ibn al-Adim, Histoire d'Alep, t. III, Institut Francais de Damas, Damas, 1968, p.157-158.

² Իբն ալ-Ասիր, (թարգմ. բնագրից, առաջաբան և ծանոթագր. Արամ Տեր-Ղևոնդյանի), Ե., 1981, էջ 285-286:

³ Al-Dahabi, Kitab duwal al-Islam, Damas, 1979, p.187.

⁴ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն Հայոց, Ե., 1961, էջ 160-162:

⁵ Վ. Տեր-Ղևոնդյան, Կիլիկյան Հայաստանը և Մերձավոր Արևելքի արաբական երկրները 1145-1226 թթ., Ե., 1994, էջ 122:

⁶ Անանուն Եդեսացի, Ժամանակագրություն, թարգմ. Լ.Տեր-Պետրոսյանի, Ե., 1982, էջ 171: Kamal ad-Din Ibn al-Adim, Histoire d'Alep, t. III, Institut Francais de Damas, Damas, 1968, p.159-160.

կայացավ. հիմնական պայմաններից մեկն այն էր, որ Կիլիկիան չմիջամտեր Անտիոքի գործերին:¹

Իրականում Լևոն 2-րդն ընդամենը ժամանակ չափեց, քանի որ, ինչպես տեսանք, 1216 թ. գրավեց Անտիոքը: Այս քաղաքը 3 տարի, մինչև Լևոնի մահը, մնաց հայկական զորքերի հսկողության տակ: 1216 թ. ճակատագրական էր Մերձավոր Արևելքի համար: Այս տարում մահացավ Հալեպի սուլթան ալ-Մալիք ազ-Ջահիրը և նրան հաջորդեց որդին՝ ալ-Ազիզը, ով պատմիչի վկայությամբ «ծծկեր երեխա» էր² (այլ վկայությամբ՝ 5 տարեկան):³ Երկիրը կառավարում էր խնամակալը կամ աթաբեկը՝ ներքինի Շիհաբ ադ-Դին Տուղրիլը:

1216 թ. սկսած՝ ժերության նշաններ ցույց տալիս Լևոն թագավորը, իսկ երկրի ներսում գլուխ են բարձրացնում կենտրոնախույս ուժերը: Մեզ հետաքրքրող մյուս 2 պետություններում 1216-1219 թթ. ճիշտ հակառակ երևույթներն էին տեղի ունենում: Բոհեմունդ 4-րդը, հաղթահարելով հակառակորդների դիմադրությունը, վերագրավեց Անտիոքը, կրկին միավորեց Անտիոքն ու Տրիպոլիսը մեկ պետության մեջ և նույնիսկ սկսեց Կիլիկիայի հանդեպ ոտնձգություններ կատարել: Իկոնիայի սուլթանությունը հաղթահարեց իր ներքին երկպառակություններն⁴ ու թևակոխեց իր ամենահզոր շրջանը՝ անընդհատ ճնշման մեջ պահելով Լեռնային Կիլիկիան, երբեմն էլ՝ Ջազիրայի ու Սիրիայի Այյուբյան տիրույթները: Վերջապես այս նույն տարիներին տեղի ունեցավ խաչակրաց հերթական, թվով 5-րդ արշավանքը, որը ծավալվեց Եգիպտոսում՝ Դամիեթ նավահանգստի շուրջ: Այն զբաղեցրեց Այյուբյանների զինված ուժերին՝ գործողությունների ազատություն տալով փոքրասիական սելջուկներին:

1216 թ. հետո սկսում են Իկոնիայի սուլթանության անվերջանալի հարձակումներն ու ոտնձգությունները հարևան պետությունների հանդեպ: Պայքար է ծավալվում Լեռնային ամեն մի ամրոցի համար: Լևոն թագավորի գահակալության վերջին տարիներին մեծ դժվարությամբ և միայն որոշ զիջումների գնով է հաջողվում զսպել հյուսիսի ագրեսիվ հարևանին:

Լևոն թագավորի մահից հետո, 7 տարի Կիլիկիան ապրում է անկայունության մի շրջան, որը վերջ է գտնում Հեթում Ա-ի գահա-

¹ Kamal ad-Din Ibn al-Adim, Histoire d'Alep, t. III, Institut Francais de Damas, Damas, 1968, p. 168-169.

² Bar Hebraeus, The Chronography of Bar Hebraeus Gregory Abu-l-Faraj, tr. by E. W. Budge, Amsterdam, 1976, p.

³ Տե՛ս նաև Միխայելի պատրիարքի ասորոց ժամանակագրութիւն, Երուսաղէմ, 1870, էջ 520-521:

⁴ Նույն տեղում, 1870, էջ 506-507:

կալմամբ՝ 1226 թ.: Այդ շրջանում երկրի կյանքում բախտորոշ դեր է խաղում Կոստանդին պայլը: Սակայն մինչ այդ դրամատիկ դեպքեր են տեղի ունենում Հայոց թագավորության և Անտիոքի լատինների միջև: Նախ՝ 1220 թ. Կիլիկիայի գահին տիրելու անհաջող փորձ է կատարում Ռայմոնդ-Ռուբենը, ապա՝ 1222 թ. Ջաբել թագուհու հետ են ամուսնացնում Բոհեմունդ 4-րդի որդուն՝ Ֆիլիպին, որին սակայն 1224 թ. հայ իշխանները ձերբակալում ու թիլ Համդուն ամրոցում բանտ են նետում: Սկսվում է երկամյա լարված մի փուլ երկու պետությունների միջև:

Ըստ ասորի պատմիչ Բար Հեբրեոսի՝ Բոհեմունդը չհաշտվելով Ֆիլիպի գահընկեցության ու ձերբակալման փաստի հետ՝ պահանջում է իրեն հանձնել որդուն, բայց մերժվում է Կիլիկիայի իշխանների կողմից: Ապա նա մտնում է Կիլիկիա, հասնում մինչև թիլ Համդուն ամրոցը: Բայց շուտով տեղեկանում է, որ որդին թունավորված է: Սի քանի օր անց Ֆիլիպը մահանում է: Ոչ Բար Հեբրեոսը և ոչ էլ հայ պատմիչ Սմբատ Սպարապետը ոչինչ չեն հաղորդում երկու պետությունների միջև ռազմական գործողությունների մասին: Սինչ-դեռ այդ մասին բավական մանրամասն շարադրում է Իբն ալ-Ասիրը. «Այդ տարում (հիջրայի 623 թ., 1226 հունվարի 2-1226 դեկտեմբեր 2) Անտիոքի տեր Ֆրանկ Բրինսը (իշխան) հավաքեց մեծ զորք և շարժվեց հայերի դեմ, որոնք Իբն Լայունի (Լևոնի որդու) երկրի կիրճերում էին (ամրացած) և նրանց միջև սաստիկ պատերազմ տեղի ունեցավ»¹: Ապա Իբն ալ-Ասիրը նկարագրում է, թե ինչպես ծագեց այդ պատերազմը: Նա իր շարադրանքում մեծ տեղ է հատկացնում Հռոմի Հոնորիոս 3-րդ պապի վերաբերմունքին՝ Կիլիկիայի և Անտիոքի բախման նկատմամբ: Ըստ արաբ պատմիչի՝ Բոհեմունդը թույլտվություն է խնդրում պապից՝ Կիլիկիայի վրա հարձակվելու համար: Մերժում ստանալով՝ Բոհեմունդը դաշինք է կնքում Իկոնիայի սուլթանի հետ՝ որոշելով հարձակվել հայոց թագավորության վրա: Լսելով այդ մասին և ենթարկվելով իրենց անմիջական ղեկավար Հռոմի պապի ցուցումներին՝ Տաճարական և Դյուրընկալ (Հիվանդախնամ) ասպետները հրաժարվում են ենթարկվել Անտիոքի իշխանին: Վերջինս պատերազմն սկսում է առանց նրանց մասնակցության՝

¹ Իբն ալ-Ասիր, նշվ. աշխ., էջ 331: Ibn al-Athir, al-Kamil fi-l-Tarikh, al-Qahira, 1353 (1934-1935), t.IX, p.371-372.

² Իբն ալ-Ասիր, նշվ. աշխ., էջ 332: Ibn al-Athir, al-Kamil fi-l-Tarikh, al-Qahira, 1353 (1934-1935), t.IX, p.371-372.

Ըստ եղած համաձայնության՝ Իկոնիայի սուլթանը հարձակման անցավ 1225 թ. վերջերին: Չյուսիսից ներխուժելով՝ սուլթան Քայ Կուբադին սկզբում հաջողվեց գրավել 4 բերդ, սակայն ձմեռը վրա հասավ, և նա ստիպված հետ քաշեց զորքերն ու վերադարձավ իր երկիրը:

Երբ Բոհեմունդը իր բանակով ներխուժեց Կիլիկիա, հայ իշխանները դիմեցին Չալեայի սուլթանությանը և ռազմական օգնություն ստացան այնտեղից: Ինչպես գրում է Իբն ալ-Ասիրը. «Բոհեմունդը առաջ խաղաց, պատերազմեց նրանց (հայերի) հետ, սակայն արդյունքի չհասնելով վերադարձավ»¹: Նույն դեպքերի մասին պատմիչը գրում է. «Չայերը լուր ուղարկեցին Չալեայի աթաբեկ Շիհաբ ադ-Դինին՝ օգնության կանչելով և զգուշացնելով, որ վատ կլինի, եթե բրինձ գրավի իրենց երկիրը, քանի որ Չալեայի գավառներին դրացի է»:²

Չալեայից ուղարկված «զենքն ու զորքը»³ վճռական նշանակություն ունեցան Բոհեմունդի հարձակմանը դիմագրավելու գործում: Բայց որ շատ կարևոր է, Կիլիկիան վերջապես դուրս եկավ շրջափակումից, որը նրան ստիպում էր երկար ժամանակ միայնակ պայքարել հակառակորդների դեմ:

Իբն ալ-Ասիրը միակ պատմիչն է, որ հաղորդում է Կիլիկիա-Չալեայ վերոհիշյալ համագործակցության մասին: Ձարմանալի կերպով այս մասին լռում են ոչ միայն հայ (Սմբատ Սպարապետ, Կիրակոս Գանձակեցի և այլք) այլև արաբ պատմիչները: Օրինակ Քամալ ադ-Դին իբն ալ-Ադիմը, որն այնքան հարուստ տեղեկություններ է հաղորդում նախորդ դեպքերի վերաբերյալ, այս մասին լռում է: Եվ սա այն դեպքում, երբ Իբն ալ-Ադիմի «Չալեայի պատմության» մեջ հարուստ տեղեկություններ կան 1226 թ. զինակցության գլխավոր գործող անձի՝ հենց նույն Շիհաբ ադ-Դին Տուղրիլի մասին:

Մյուս կողմից պատճառ չկա կասկածի տակ առնելու Իբն ալ-Ասիրի տեղեկությունները, որը հայտնի է իբրև ճշմարտապատում հեղինակ: Բացի այդ, հայտնի է, որ նա 1228-1231 թթ. ապրել է Չալեայում հենց որպես Չալեայի աթաբեկի անձնական հյուր:⁴ Իսկ այդ տարիներին աթաբեկ էր ոչ այլ ոք, քան նույն Շիհաբ ադ-Դին Տուղ-

¹ Իբն ալ-Ասիր, նշվ. աշխ., էջ 333: Ibn al-Athir, al-Kamil fi-l-Tarikh, al-Qahira, 1353(1934-1935), t.IX, p.371-372.

² Նույն տեղում:

³ Նույն տեղում:

⁴ Encyclopaedia of Islam, F.Rosenthal, Ibn al-Athir (III:723b).

րիւր, որը այդ պաշտոնում էր 1216 թ., այսինքն՝ ալ-Մալիք ազ-Չա-
հիրի մահից անմիջապէս հետո մինչև իր մահը՝ 1233 թ.¹

Ընդ որում, այդ 17 տարիներից առաջին 14-15 տարիների ըն-
թացքում նա, փաստորեն, ինքնուրույն և բավական իմաստուն կեր-
պով կառավարում էր Զալեայի սուլթանությունը և իր մահից ընդամե-
նը մի քանի տարի առաջ, հիջրայի 628 թվականին (1230-1231) է, որ
պետական գանձարանը, բանակը և ամրոցների ղեկավարումը
հանձնում է արդեն չափահաս դարձած երիտասարդ միապետին:²

1226 թ. հայ-արաբական զինակցությունն ամբողջովին տեղա-
վորվում է վերոհիշյալ 4 պետությունների մրցակցության տրամաբա-
նության մեջ, քանի որ ի տարբերություն 1203 կամ 1208 թվականնե-
րի՝ Կիլիկիայի թագավորությունն այլևս վտանգ չէր ներկայացնում
ոչ Անտիոքի և ոչ էլ Զալեայի համար, ընդհակառակը՝ տրամաբանա-
կան էր թույլ չտալ կրկին ուժեղացող Անտիոք-Տրիպոլիսի կոմսու-
թյանն իրեն միացնել նաև Կիլիկիան, միաժամանակ նաև մի փոքր
զսպել օրեցօր հզորացող վտանգավոր հարևանին՝ Իկոնիայի սուլ-
թանությանը: Բայց և այնպես, Իբն ալ-Ասիրի տեղեկությունը հավել-
յալ հաստատման կարիք ունի: Այստեղ է, որ մեզ գալիս է օգնելու
մեկ այլ պատմիչի՝ Միքայել Ասորի պատրիարքի երկը, որի հայերեն
տարբերակում (վերջին հատվածում, որը համարվում է ավելացված
Միքայել Ասորու շարունակողի կողմից) կա մի բացառիկ տեղեկու-
թյուն 7 տարի ավելի վաղ կայացած դեպքերի մասին: Ընդ որում, այս
հատվածն առկա է միայն 1870 թ. հրատարակության մեջ, իսկ
1871-ի հրատարակության մեջ այն բացակայում է: Զալվի առնելով
տեղեկության բացառիկությունն՝ այն մեջբերում ենք ամբողջու-
թյամբ. «Եվ հենց այդ տարին (1219) սուլթան Քեյքաուսը հավաքելով
իր զորքերը, նաև օգնական ուժեր ստանալով Զայոց թագավորից,
գալիս է դեպի Զալեայի երկիրը, դեպի Ռաբան և գրավում այն. և այն-
տեղից գնում դեպի Թլքաշար և Այնթափ ու դրանք ևս գրավում: Ապա
ցանկացավ հարձակվել Զալեայ (քաղաքի) վրա, որտեղ երեք տարի
դրանից առաջ վախճանվել էր Զալեայի սուլթան Մալիք ազ-Չահիրը:
Իշխանությունը (այստեղ) անցել էր նրա որդուն, որն ընդամենը հինգ
տարեկան մանուկ էր: Եվ նա ուներ մի հույժ իմաստուն աթաբեկ, որը
(նամակ) ուղարկեց Զայոց թագավոր Լևոնին և խնդրեց նրան օգնել
իրեն, հուսալով որ թերևս մի հնարով զերծ մնան (Քեյքաուսի) բար-
կությունից, և խոստացավ նրան (Լևոնին) բազում ոսկեղեն:

¹ Kamal ad-Din Ibn al-Adim, Histoire d'Alep, t. III, Institut Francais de Damas, Damas, 1968, p. 213-215.

² Նույն տեղում, էջ 211:

Հայոց թագավորը դրանից հետո մտահոգվեց և իր կորովամիտ իմաստունությամբ, առանց հապաղելու, նամակ ուղարկեց Թլքաշարում գտնվող Ռումի սուլթանին. «Հայոց թագավոր Լևոնից մեր եղբորը՝ սուլթան Քեյքաուսին (...) իբրև մեզ համար սիրելի անձ ուզում ենք տեղեկացնել քեզ, որ հաստատ լուրեր ենք ստացել այն մասին, որ քո զորքերի միջից քառասուն ամիրներ դավադրություն են կազմել որպեսզի քեզ հանձնեն Մալիք Աշրաֆի՝ ձեռքը, և դու հիմա մտածիր, թե ինչպես անես, որ քո անձի մասին մտածելով՝ չընկնես քեզ համար ատելի մարդկանց ձեռքը, ողջ եղիր»²

Այս պատմիչն ավելացնում է, որ երբ Լևոն թագավորի նամակը կարդացին սելջուկ սուլթանին, վերջինս զարհուրեց, զորքին հրաման տվեց շտապ վերադառնալ: Ինքը նույնպես վերադարձավ իր երկիրն ու հրամայեց պատժել վերոհիշյալ 40 ամիրներին: Իսկ Աշրաֆն իմանալով այս մասին՝ ետ խլեց թե՛ Ռաբանը, թե՛ Թլքաշարն ու վերադարձրեց դրանք Հալեպի սուլթանությանը:³

Այս տեղեկությունն ի հայտ է բերում մի կարևոր հանգամանք: Պարզվում էր, որ երկու պետությունների համագործակցությունն սկսվում է մեր հիշատակած զինակցությունից դեռևս 7 տարի առաջ՝ 1219 թ. Լևոն թագավորի կյանքի վերջին ամիսներին: Դատելով այն բանից, որ Հայոց թագավորն օգնական զինուժ է տրամադրել սելջուկներին (որպես պարտավորություն) կարելի է եզրակացնել, որ սա տեղի է ունեցել այն բանից հետո, երբ Լևոն թագավորն ամեն գնով Կոստանդին սպարապետին (գունդստաբլ) սելջուկյան գերությունից ազատելու նպատակով՝ թե՛ տարածքային զիջումներ կատարեց և թե՛ ընդունեց սուլթանի գերակայությունը, որն ըստ երևույթին ենթադրում էր նաև զինվորներ տրամադրելու պարտավորությունը:⁴

Եթե հիմք ընդունենք Սմբատ Սպարապետի «Տարեգրքի»⁵ տվյալն այն մասին, որ Լևոն Մեծագործը վախճանվեց 1219 թ. մայիսի 1-ին, ապա ստացվում է, որ բավական կարճ ժամանակահատվածում, այսինքն՝ 1219 թ. առաջին 4 ամսվա ընթացքում հաջորդաբար տեղի են ունեցել հետևյալ իրադարձությունները՝ Լևոն թագավորի կատարած զիջումներն Իկոնիայի սուլթանին, Կոստանդին սպարապետի ազատ արձակումը, սուլթան Քեյքաուսի հարձակումը Հալե-

¹ Խոսքը հավանաբար Ջազիրայի ու Դիար Բաքրի տեր և Հալեպի դաշնակից Մալիք ալ-Աշրաֆի մասին է:

² Տե՛ս Սիխայելի պատրիարքի ասորւոց ժամանակագրութիւն, Երուսաղէմ, 1870, էջ 520-522:

³ Նույն տեղում, էջ 520-522:

⁴ Նույն տեղում, էջ 519-520:

⁵ Սմբատ Սպարապետ, Տարեգիրք, Վենետիկ, 1956, էջ 223:

ալի սուլթանության վրա, աթաբեկ Շիհաբ ադ-Դին Տուղրիլի դիմումը Լևոն թագավորին, վերջինիս միջամտությունը (կամ ավելի ճիշտ խորամանկությունը), սելջուկյան բանակի ետքաշումը և վերջապես Ռաբանի ու Թլրաշարի ազատագրումն ու վերամիացումը Հալեպի սուլթանությանը:

Ըստ էության՝ սա հաստատում է այն միտքը, որ 1216-1219 թթ. շրջադարձային տարիներ եղան թե՛ Հալեպի սուլթանության և թե՛ Հայոց թագավորության համար: Այդ տարիներին Իկոնիայի սուլթանության կտրուկ հզորացումն ու Անտիոք-Տրիպոլիսի կոմսության նոր աշխուժացումը Կիլիկիային ու Հալեպի սուլթանությանը դարձնում էին բնական դաշնակիցներ, ինչն իր արտահայտությունը գտավ թե 1219 թ. և թե 1226 թ.:

Այսպիսով՝ եթե փորձենք բնորոշել Կիլիկիա-Հալեպ փոխհարաբերությունները և դրանք բաժանել փուլերի, ապա կարելի է ուրվագծել 5 հիմնական ժամանակահատված:

1) 1194-1216 թթ. – մրցակցություն և ռազմական պայքար երկու ուժեղ պետությունների միջև, որի նպատակն էր առաջին հերթին թույլ չտալ հակառակորդին ռազմավարական դիրքեր ձեռք բերել:

2) 1216-1226 թթ. – փոխաջակցություն ու զինակցություն ժամանակավոր դժվարություններ հաղթահարող պետությունների միջև: Այդ զինակցությունը բախտորոշ դեր է ունենում մի դեպքում՝ Հալեպի սուլթանության, մյուս դեպքում՝ Հայոց թագավորության համար: Ընդ որում, 1219 թ. համագործակցություն են հաստատում իր վերջին օրերն ապրող Լևոն թագավորն ու Հալեպի աթաբեկ Շիհաբ ադ-Դին Տուղրիլը, իսկ 1226 թ. զինակցությունը հաստատվում է երկու խնամակալների՝ Կոստանդին պալի և նույն Շիհաբ ադ-Դինի միջև:

3) 1226-1243 թթ. – չեզոք, հավանաբար հիմնականում բնականոն հարաբերություններ: Ջարգանում են առևտրատնտեսական հարաբերությունները: Ալ-Մալիք ալ-Ազիզի մահից հետո նրան հաջորդում է ալ-Մալիք ան-Նասիրը (1236-1260 թթ.), որի գահակալումը դառնում է Հալեպի Այյուբյանների սուլթանության հզորության գագաթնակետը և միաժամանակ՝ վախճանը: Նա կարողանում է գրավել նաև Կենտրոնական Սիրիան և հակամարտության մեջ է մտնում եգիպտոսի մամլուքների հետ, որը կանխվում է միայն Բաղդադի խալիֆայի միջամտությամբ: Միջնադարյան Հալեպը ապրում է իր ամենաճաղկուն շրջանը:

¹ Encyclopaedia of Islam, J. Sauvaget, Halab (III:85a).

4) 1243-1259 թթ. – այս շրջանում Կիլիկիան ճակատագրական ընտրություն է կատարում՝ որոշում ընդունելով հոգուտ մոնղոլների, ապա արդեն 1254 թ. ստորագրվում է հայ-մոնղոլական հայտնի դաշինքը, որով Կիլիկիան պարտավորվում էր զորքով օգնել մոնղոլական նվաճումներին, սակայն մինչև 1259 թ. ռազմական որևէ գործողության չի մասնակցում:

5) 1259-1260 թթ. - երկու պետությունները հանգամանքների բերումով հայտնվում են թշնամական երկու ճամբարներում՝ գործիք դառնալով հանդիսանալով մոնղոլ-մամլուք մեծ հակամարտության մեջ: Կիլիկյան զորքի մասնակցությամբ մոնղոլները գրավեցին Յուսիսային Սիրիան, 1260 թ. հունվարի 24-ին գրավեց Չալեպը, իսկ ալ-Մալիք ան-Նասիրը գերվեց ու մահապատժի ենթարկվեց: Դրանով իսկ վերջ դրվեց Չալեպի Այյուբյան սուլթանությանը: Ապա Եգիպտոսի մամլուքներն ետ խլելով Սիրիան՝ այստեղ վերացնում են Այյուբյանների բոլոր հետքերը:

Այս հոդվածը բնավ չի հավակնում վերջնական խոսք ասել Կիլիկյան Հայաստան - Չալեպի Այյուբյան սուլթանություն կապերի վերաբերյալ: Մանավանդ որ, բացի քաղաքական հարաբերություններից, շատ սերտ են եղել նաև առևտրատնտեսական հարաբերությունները: Սկզբնաղբյուրների մանրակրկիտ ուսումնասիրությունը մոր շերտեր կարող է ի հայտ բերել երկու հարևան պետությունների գրեթե 70-ամյա փոխհարաբերություններում:

**БААН ТЕР-ГЕВОНДЯН
ИИ НАН РА**

**КИЛИКИЙСКОЕ АРМЯНСКОЕ ЦАРСТВО И
АЛЕППСКИЙ СУЛТАНАТ: ВЗАИМООТНОШЕНИЯ СОЮЗНИКОВ**

РЕЗЮМЕ

Сразу после смерти Салах ад-Дина Аййубида основанное им огромное государство было разделено между его братом и тремя сыновьями. Один из них — Ал-Малик аз-Захир создал отдельный султанат на севере Сирии с центром в Алеппо, просуществовавший с 1193 г. до 1260 г. — вплоть до захвата Алеппо монголами.

Находясь в непосредственной близости от Киликийского армянского государства, алеппские Аййубиды то воевали с ним, то держали нейтралитет. Когда же интересы соседних стран совпадали, как это было в течение одного десятилетия (1216-1226), между султанатом и армянским царством налаживались взаимопомощь и военное сотрудничество.

В статье рассматриваются взаимоотношения двух соседних государств в вышеизложенный период на основании армянских, арабских и сирийских источников. Среди них особо ценными являются сведения арабского историка 13-го в. Ибн ал-Асира, а также продолжателя армянского варианта "Хронологии" Михаила Сирийца. В статье также делается попытка периодизации почти 70 лет взаимоотношений Киликийского царства и Алеппского султаната (с делением на 5 основных этапов).